

CENTRUM BADANIA OPINII SPOŁECZNEJ

SEKRETARIAT
ZESPÓŁ REALIZACJI
BADAŃ

29-35-69, 628-37-04

21-07-57, 628-90-17

UL. ŻURAWIA 4A, SKR.PT.24
00-503 W A R S Z A W A
TELEFAX: 29-40-89

BS/64/54/95

OBRAZY STRUKTURY SPOŁECZNEJ

Komunikat z badań

WARSZAWA, MARZEC '95

UWAGA: Przedruk materiałów CBOS w całości lub w części oraz wykorzystanie danych empirycznych jest dozwolone wyłącznie z podaniem źródła.

◆ Respondenci najczęściej zaliczają siebie do klasy robotniczej (40%), klasy średniej (29%) i chłopskiej (17%). W klasach robotniczej i chłopskiej postrzegało siebie znacznie więcej osób niż wynikałoby to z kryterium wykonywanego przez nich zawodu.

◆ Zdecydowana większość Polaków ocenia swoją pozycję społeczną jako niską lub średnią. Na dole skali umieszcza siebie jedna piąta badanych (19%), na górze - niespełna 2%.

◆ Społeczeństwo polskie najczęściej przyrównywano do takiego społeczeństwa, w którym nieliczna elita zajmuje miejsce na górze, a większość ludzi - na dole społecznej hierarchii (44% wskazań) lub do piramidy z szeroką podstawą i wąskim szczytem (25%).

◆ Jednak większość (69%) ankietowanych sądzi, że w Polsce powinny przeważać warstwy średnie lub wyższe. Tylko jedna trzecia badanych ma nadzieję, że za 30 lat będziemy społeczeństwem mniej zróżnicowanym.

◆ Najsilniejsze konflikty społeczne występują, zdaniem Polaków, między rządzącymi a rządzonymi (67%) oraz między ludźmi na szczycie i na dole drabiny społecznej (62%). Ponad połowa badanych (55%) uważa za silne lub bardzo silne również konflikty między biednymi a bogatymi, a blisko połowa (48%) - między kierownictwem zakładów a robotnikami.

Postrzeganie obrazu społeczeństwa i własnego w nim miejsca, a także różnic i dystansów, jakie dzielą nas od innych, oraz konfliktów zachodzących między poszczególnymi grupami społecznymi należy do ważnych wyznaczników postaw i zachowań ludzi. Przekształceniom systemu społecznego, zmianom sytuacji jednostek i grup towarzyszą przemiany świadomości społecznej. W sondażu CBOS¹ staraliśmy się uchwycić najbardziej powszechny obecnie obraz struktury społecznej.

Postrzeganie własnej pozycji w społeczeństwie

Wśród badanych przeważa raczej niska ocena własnej pozycji społecznej. Zaledwie 1,5% respondentów sytuuje siebie na dwóch najwyższych miejscach w hierarchii, gdy na dole - blisko jedna piąta respondentów (19,4%). Natomiast jedna trzecia ankietowanych postrzega swoje miejsce pośrodku hierarchii pozycji społecznych (por. tab. 1). Patrząc inaczej, w sumie powyżej środka hierarchii sytuuje siebie 14% badanych, a poniżej - 52%.

¹ Badanie "Opinie o gospodarce i państwie" (2) - finansowane i przeprowadzone na zlecenie The Australian National University i University of Melbourne - zrealizowano w dniach 14 października - 7 listopada '94 na 2127-osobowej ogólnopolskiej reprezentatywnej próbie losowej.

Tabela 1

w procentach

Niektóre grupy zajmują w naszym społeczeństwie wyższe, inne zaś niższe pozycje. Gdzie umieścił(a)by się Pan(i) na przedstawionej niżej dziesięciostopniowej skali?				
Skala	Wskazania respondentów według terminów badań*			
	1987 (N=3925)	1992 (N=1628)	1993 (N=1645)	1994 (N=2127)
	Na górze - wysoka pozycja			
1	0.2	1.2	0.7	0.6
2	0.2	0.6	0.9	0.9
3	2.0	2.8	3.3	5.1
4	5.6	5.6	7.9	7.4
5	24.8	22.1	21.2	19.6
6	19.7	16.8	22.5	13.5
7	16.0	16.1	16.2	16.2
8	12.1	14.1	14.8	16.1
9	5.3	11.5	6.3	10.9
10	6.4	8.7	4.7	8.5
Na dole - niska pozycja				
Nie wiem	7.6	0.6	1.5	0.7

* Dane z lat 1987 i 1992 pochodzą z przeprowadzonych w Polsce międzynarodowych badań porównawczych ISSP (International Social Survey Programme). W roku 1992 przeprowadzono je w ramach PGSS, powtarzając pytanie w roku 1993. Por. B. Cichomski i Z. Sawiński, *Polski Generalny Sondaż Społeczny. Struktura skumulowanych danych 1992-1993*. Instytut Studiów Społecznych, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 1993. Pytanie zadawane w ramach sondażu ISSP/PGSS było nieco inaczej sformułowane: "W naszym społeczeństwie są grupy ludzi, które zajmują wyższe pozycje i takie, które zajmują niższe pozycje. Poniżej mamy skalę, która biegnie od góry do dołu. W którym miejscu tej skali umieścił(a)by Pan(i) siebie?"

Postrzeganie swojego miejsca w hierarchii pozycji społecznych wiąże się przede wszystkim z wykształceniem i dochodami - im wyższe wykształcenie i dochody respondentów, tym lepsze oceny własnej pozycji (por. tabele aneksowe). Powyżej środka hierarchii częściej sytuują siebie mieszkańcy dużych miast (ponad 500 tys. ludności), kadra kierownicza, inteligencja i przedsiębiorcy, na dole zaś najczęściej mieszkańcy wsi i małych miast (do 20 tys.), rolnicy, pracownicy rolni i robotnicy niewykwalifikowani.

Porównanie z danymi z lat 1987 oraz 1992-1993 daje niejednoznaczny obraz. W stosunku do okresu sprzed transformacji ustrojowej widoczny jest wzrost odsetka respondentów sytuujących siebie powyżej środka hierarchii i na górnych pozycjach. Odsetki dostrzegających swoje miejsce w środku i na dole podlegają wahaniom. W porównaniu z 1987 rokiem wyraźny jest spadek odsetka osób umieszczających siebie w środku i wzrost odsetka tych, którzy sytuują siebie na dole.

Wiąże się to niewątpliwie z rozwarstwianiem się społeczeństwa oraz, przypuszczalnie, z częstym obecnie poczuciem względnego upośledzenia - przekonaniem wielu ludzi, że innym wiedzie się znacznie lepiej. Analizy subiektywnej oceny pozycji społecznej - takiej jak w przedstawionych tu badaniach - wskazywały, że należy ją interpretować przede wszystkim w kategoriach zadowolenia czy satysfakcji z własnego miejsca w strukturze społecznej. Ocena ta odnosi się bardziej do tego, co uważamy za pożądane czy należne nam, niż do miejsca zajmowanego przez innych i rzeczywistej struktury społeczeństwa². Zebrane dane wskazują więc na istniejący od dawna rozdźwięk między aspiracjami większości Polaków a ich warunkami życia, który zmiany ustrojowe raczej powiększają niż zmniejszają.

Dane porównawcze z innych krajów³ dowodzą, że w roku 1987 w społeczeństwach zachodnich na ogół połowa lub więcej badanych umieszczała siebie pośrodku skali pozycji społecznych (np. w RFN, Włoszech, Austrii, Wielkiej Brytanii), a powyżej środka - od jednej piątej do jednej trzeciej. Podobnym rozkładem ocen charakteryzowało się społeczeństwo czeskosłowackie. Natomiast na Węgrzech i w Polsce znacznie mniej (tylko 8%) osób umieszczało siebie powyżej środka hierachii, zdecydowanie więcej natomiast - poniżej środka i na dole.

² Por. K. M. Słomczyński, G. Kacprowicz, *Subiektywna ocena pozycji społecznej: jej pomiar, determinanty i korelaty*, w: K. Janicka (red.), *Zróźnicowanie społeczne i jego percepcja w latach 1965-1980*, Ossolineum, Wrocław 1987.

³ Pochodzą one z sondaży wspomnianego International Social Survey Programme.

Dane z roku 1992 - po zmianach ustrojowych - dają podobny obraz. W krajach zachodnich (np. w Austrii, Wielkiej Brytanii, Norwegii, Szwecji, Australii czy Stanach Zjednoczonych) - tak jak poprzednio - powyżej środka hierarchii społecznej sytuuje siebie od jednej czwartej do jednej trzeciej respondentów; w środku - około połowy lub nawet więcej badanych, a na samym dole (na dwóch najniższych pozycjach) - tylko 2-7%. Natomiast w Polsce, na Węgrzech, w Bułgarii i Rosji odsetki ankietowanych na samym dole skali sięgają 20% lub nawet więcej (Bułgaria), w środku - od 32% (Węgry), 39% (Polska) do 42% (Rosja), a powyżej środka zaledwie od 4-5% do 9-10%.

W społeczeństwach zachodnich przeważają średnie i dobre oceny własnej pozycji społecznej. Natomiast w społeczeństwach krajów, w których dokonują się przeobrażenia ustrojowe, oceny własnej pozycji są znacznie gorsze. W Bułgarii i na Węgrzech aż 62% respondentów umiejscawia siebie poniżej środka, w Polsce i Rosji - blisko połowa. Ankietowani dostrzegają swoje miejsce głównie w środku hierarchii pozycji społecznych lub poniżej, co zależy przypuszczalnie od poczucia względnej deprivacji w stosunku do tego, co - ich zdaniem - być powinno.

Poczucie przynależności do klas społecznych

Proces transformacji ustrojowej nie przyniósł, jak dotąd, zasadniczych zmian w sposobie określania swojej przynależności klasowej. Respondenci proszeni o wskazanie klasy społecznej, do której zaliczyliby siebie, najczęściej wymieniali klasę robotniczą, następnie klasę średnią i chłopską (tab. 2). Niewielki odsetek badanych dostrzegął swoje miejsce w klasie wyższej, także nieduży - w niższej.

Tabela 2

w procentach

Do której z wymienionych klas społecznych zaliczył(a)by Pan(i) siebie?	Wskazania respondentów
Klasa wyższa	2
Klasa średnia	29
Klasa robotnicza	40
Klasa chłopska	17
Klasa niższa	8
Do żadnej z tych klas	5

W pytaniu tym występuje zarówno schemat gradacji klas (wyższa-średnia-niższa), jak i schemat funkcjonalny (choć niepełny - bez inteligencji), nawiązujący do oficjalnego obrazu struktury naszego społeczeństwa z okresu socjalizmu (klasa robotnicza, klasa chłopska). Z danych wynika, że dominuje drugi sposób postrzegania struktury społeczeństwa (w sumie 56% respondentów). Do klasy robotniczej i chłopskiej zalicza siebie znacznie więcej osób niż wskazywałyby na to zawód respondentów⁴. Być może przyczyną tego jest przyzwyczajenie do obowiązujących w realnym socjalizmie kategorii opisu struktury społeczeństwa lub niechęć do określania swojej przynależności w kategoriach wyższości-niższości, zwłaszcza sytuowania siebie w klasie niższej. Można przypuszczać, że większy odsetek respondentów zaliczyłby siebie do klasy średniej, gdyby nie było możliwości wyboru klasy robotniczej lub chłopskiej⁵. Warto też dodać, że obecne wyniki podobne są do tych, jakie uzyskano w badaniach przeprowadzonych w roku 1991, a więc w początkowym okresie przekształceń ustrojowych⁶.

⁴ W badanej próbie losowej było 18% robotników, 5% fizyczno-umysłowych pracowników usług oraz 9% rolników i innych pracujących na roli (w sumie 32%).

⁵ W badaniach CBOS z roku 1992 do klasy średniej zaliczyło siebie 70% respondentów, do niższej - 19%, a do wyższej - 1%. Badanie "Aktualne problemy i wydarzenia" (28), 15-20 października '92. Por. także wyniki badań z lat 1988-1993 cytowane w artykule J. Kurczewskiego, *Klasy średnie wczoraj i dziś*, "Społeczeństwo Otwarte" 1994, nr 11.

⁶ Do klasy średniej zaklasyfikowało siebie 31% respondentów, do robotniczej - 45%, do wyższej - 2%, do niższej - 13%, do żadnej - 10% (nie było kategorii "klasa chłopska"). Są to nie publikowane dane z badań W. Adamskiego i H. Domańskiego, przeprowadzonych w 1991 roku przez IFiS PAN, obliczone przez W. Zaborowskiego.

Do klasy niższej częściej niż inni zaliczają siebie renciści i emeryci, osoby starsze (55 lat i więcej), z wykształceniem podstawowym i zasadniczym zawodowym, o najniższych dochodach (por. tabele aneksowe).

W klasie średniej sytuują siebie osoby młode i w średnim wieku, mieszkańcy miast (tym częściej, im większe skupisko miejskie), przede wszystkim z wykształceniem wyższym i średnim, o wysokich i średnich dochodach. Zalicza się do niej aż dwie trzecie kadry kierowniczej, inteligencji i przedsiębiorców oraz trzy piąte techników i pracowników umysłowych niższego szczebla oraz prawie tyle samo uczniów i studentów - znacznie większy odsetek niż przedstawicieli innych kategorii społeczno-zawodowych. Częściej też do klasy średniej zaliczają siebie kobiety niż mężczyźni.

Klasa wyższa to prawie wyłącznie osoby z wykształceniem wyższym, osiągające wysokie dochody (powyżej 2750 tys. starych zł na osobę w rodzinie), mieszkańcy miast (zwłaszcza powyżej 500 tys. ludności), przede wszystkim przedstawiciele kadry kierowniczej, inteligencji i przedsiębiorców.

Swoją przynależność do klasy robotniczej częściej deklarują mężczyźni niż kobiety, respondenci mieszkający w miastach, częściej też młodzi i w średnim wieku (do 54 lat). Zalicza się do niej dwie trzecie badanych z wykształceniem zasadniczym zawodowym, prawie dwie piąte - z podstawowym oraz blisko jedna trzecia - ze średnim. Do klasy robotniczej należy - według własnej opinii - trzy czwarte robotników, prawie trzy piąte fizyczno-umysłowych pracowników usług, blisko jedna trzecia techników i pracowników umysłowych niższego szczebla, a także - co interesujące - jedna piąta kadry kierowniczej, inteligencji i przedsiębiorców. Mamy tu więc do czynienia z rozbieżnością między obiektywną przynależnością do określonej grupy społeczno-zawodowej a zaliczeniem siebie do klasy robotniczej. Tego typu identyfikacja klasowa może mieć różne źródła (np. wynikające z pochodzenia i awansu społecznego), ale może też być pozostałością - dominującego w poprzednim ustroju - ideologicznie określonego obrazu społeczeństwa. Z klasą robotniczą identyfikuje się większość bezrobotnych, a także ponad jedna trzecia emerytów i rencistów oraz gospodyń domowych - najprawdopodobniej biorąc pod uwagę zawód męża.

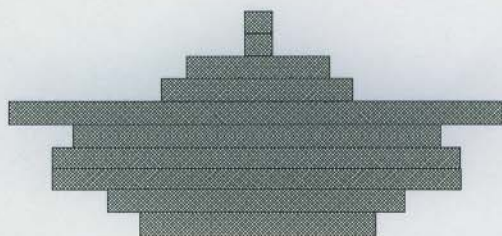
W klasie chłopskiej sytuują siebie przede wszystkim rolnicy i pracownicy rolni oraz niewielkie odsetki przedstawicieli innych grup społeczno-zawodowych. Częściej są to osoby w starszym wieku (55 lat i więcej), z wykształceniem podstawowym i zasadniczym zawodowym, o niższych niż pozostali dochodach na osobę w rodzinie. Jednak dwie piąte mieszkańców wsi zaliczyło siebie do klasy chłopskiej, blisko jedna trzecia - do klasy robotniczej, a pozostali - do średniej lub niższej.

Wizje społeczeństwa i jego struktury

Szczególnie interesowało nas, jak Polacy postrzegają społeczeństwo, w którym żyją i jego strukturę. Czy jest to obraz stopniowo zężającej się ku górze piramidy lub wysokiego "komina", wyrastającego z szerokiej podstawy, z nieliczną elitą na górze, czy też może raczej społeczeństwa, w którym dominują liczne warstwy średnie, "wybrzuszzonego" pośrodku, lub odwróconej piramidy z szeroką "góram" i wąską podstawą? Wizja struktury społecznej ma bardzo duże znaczenie psychologiczne, wpływa na poglądy i postawy badanych - przede wszystkim na postrzeganie własnych szans życiowych, poczucie upośledzenia lub satysfakcji, niższości lub wyższości, kształtuje też plany życiowe i wysiłki podejmowane w celu zmiany swej pozycji społecznej oraz wiele innych zachowań.

Gdyby odpowiedzi respondentów dotyczące własnej pozycji społecznej - omówione wcześniej - potraktować jako wskaźniki miejsc, jakie rzeczywiście zajmują oni w strukturze społecznej, a z częstości wskazań wnioskować o kształcie tej struktury, to otrzymalibyśmy obraz społeczeństwa (por. rys. 1), w którym większość ludzi znajduje się w środku hierarchii lub nieco poniżej. Widoczna jest tendencja do "uśredniania" swojej pozycji, jak i brak satysfakcji z własnej sytuacji życiowej, co znajduje odbicie w umieszczaniu siebie raczej niżej niż wyżej na skali pozycji społecznych.

RYS. 1. OBRAZ SPOŁECZEŃSTWA WYNIKAJĄCY ZE ZSUMOWANIA POZYCJI, JAKIE BADANI - ICH ZDANIEM - ZAJMUJĄ, W STRUKTURZE SPOŁECZNEJ

Jednak nie taki obraz społeczeństwa polskiego wskazują badani. Z przedstawionych respondentom obrazów pięciu różnych typów społeczeństw najczęściej przyrównywano Polskę do typu A (por. rys. 2) - przeciwnego w znacznym stopniu temu, w którym najwięcej ludzi jest w środku społecznej

hierarchii - a nie do typu D, podobnego do obrazu, jaki wyłonił się ze zsumowania pozycji, na jakich sytuują siebie ankietowani.

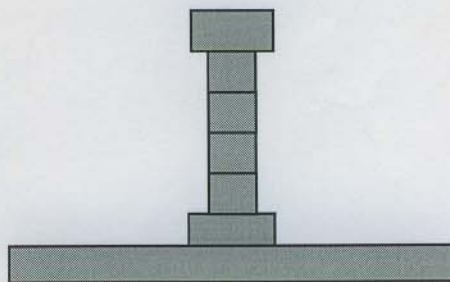
Najczęstsza jest więc wizja społeczeństwa o dużych różnicach społecznych, z niewielką elitą i nielicznymi warstwami pośrednimi, w którym większość ludzi zajmuje miejsce na samym dole społecznej hierarchii. Obok tego jedna czwarta badanych wskazała obraz społeczeństwa jako piramidy o szerokiej podstawie, zwążającej się stopniowo ku górze (typ B). Jeśli dodamy także odsetki osób wskazujących na typ C (bliski piramidzie typu B), to okaże się, że w sumie trzy czwarte dorosłych członków społeczeństwa postrzega Polskę jako kraj, w którym większość ludzi znajduje się na dole społecznej hierarchii.

Co więcej, cechy społeczno-demograficzne badanych różnicują opinie w tej sprawie w niewielkim stopniu i w sposób nieregularny (por. tabele aneksowe). Rysujące się zróżnicowania (związane np. z wykształceniem - im wyższy jego poziom, tym częstsze wskazania na typ A, B i D) można przypisać większym trudnościom z dokonaniem wyboru wśród respondentów o niskim wykształceniu. Nieco zaskakujący jest brak wyraźnego zróżnicowania opinii w zależności od wysokości dochodów. Obrazy struktury naszego społeczeństwa są więc powszechne i jednolite dla wszystkich grup czy kategorii społecznych. Dominujące jest zatem przekonanie, które leży u podłoża dokonanych przez respondentów wyborów określonego obrazu, o silnym zróżnicowaniu społeczeństwa, nielicznych warstwach wyższych i zajmowaniu przez większość obywateli miejsca w dolnych partiach piramidy społecznej.

RYS. 2. TYPY SPOŁECZEŃSTW

TYP A

Niewielka elita na górze,
bardzo mało ludzi w środku
i większość ludzi na dole

1 Góra
2
3
4
5
6
7 Dół

*
(%)

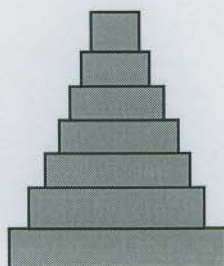
0
1
5
13
17
32
32

**

44%
N=942

TYP B

Społeczeństwo jak piramida -
niewielka elita na górze, więcej
ludzi w środku i najwięcej na dole

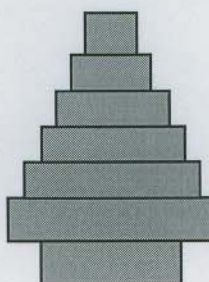
1 Góra
2
3
4
5
6
7 Dół

1
0
7
22
37
21
12

25%
N=524

TYP C

Piramida - z wyjątkiem tego,
że na samym dole jest nieco
mniej ludzi

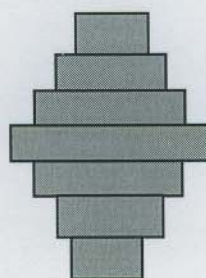
1 Góra
2
3
4
5
6
7 Dół

0
1
3
30
31
27
8

8%
N=165

TYP D

Społeczeństwo, w którym
najwięcej ludzi jest w środku

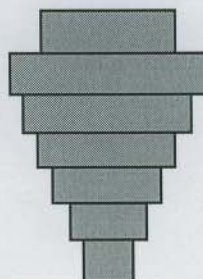
1 Góra
2
3
4
5
6
7 Dół

0
3
14
49
21
10
3

8%
N=160

TYP E

Większość ludzi na górze
i tylko niewielu na dole

1 Góra
2
3
4
5
6
7 Dół

3
4
5
38
19
14
17

3%
N=58

Nie potrafię wybrać

12%
N=270

* W którym miejscu na rysunku umieścił(a)by Pan(i) siebie?

** Jakim społeczeństwem jest dziś Polska - który z rysunków jest temu najbliższy?

Nie ma, niestety, danych sprzed roku 1989, które byłyby w pełni porównywalne z obecnymi. Z pewnym zastrzeżeniem można się odwołać tylko do badań z roku 1980, w których 45-60% respondentów z różnych grup społecznych postrzegało kształt rozwarstwienia naszego społeczeństwa w sposób podobny do typu D (obecnie odnotowano tylko 8% wskazań), podczas gdy obraz zbliżony do typu A (wskazywanego obecnie najczęściej) wybrało tylko 20-30% badanych, a obraz typu B (piramidy) - 12-14%⁷. Po zmianie ustrojowej zatem mniej więcej dwukrotnie częściej struktura społeczna postrzegana jest jako elitarna, w której większość społeczeństwa zajmuje miejsca na dole, bądź jako piramida, w której także najwięcej ludzi znajduje się w jej dolnej części. Znacznie natomiast zmniejszył się odsetek osób przekonanych o względnie egalitarnym jej kształcie.

Natomiast w porównaniu z danymi z roku 1992 (międzynarodowy sondaż ISSP, cytowany wcześniej) zmiany nie są duże. Wybierano wówczas trochę częściej (o 6 punktów) obraz społeczeństwa typu A, rzadziej natomiast (o 7 punktów) typu B, a więc ostrość postrzeganych różnic i rozmiaru dystansów - w początkowym okresie transformacji większa - obecnie nieco się zmniejszyła.

W zamożnych społeczeństwach zachodnich - dla których dysponujemy danymi porównawczymi z roku 1992: we Włoszech, Kanadzie czy Australii - najczęściej wskazywano na typ B (około 33%) oraz C i D; w Norwegii - na typ D, z szerokimi warstwami średnimi, do których należy większość społeczeństwa (około 50%). W krajach uboższych - takich jak Filipiny - wyniki były zbliżone do polskich. Z dawnych krajów socjalistycznych opinie bardzo zbliżone do poglądów Polaków mieli też Bułgarzy. Węgrzy natomiast wskazywali na typ A (50%) i B (33%) jeszcze częściej niż Polacy i Bułgarzy. W odpowiedziach Czechów dominowały te same obrazy (A i B), ale w odwrotnej kolejności niż w Polsce i Bułgarii, a blisko jedna piąta badanych wskazała na typ D (z przeważającymi warstwami średnimi). W społeczeństwach mniej rozwiniętych gospodarczo, uboższych, występuje więc zbliżony obraz struktury społecznej - charakteryzujący się dużymi różnicami społecznymi i nieliczną "górami".

⁷ Badania L. Beskid. Por. L. Beskid, *Rezultaty polityki podziału lat osiemdziesiątych w opiniach społecznych*, "Studia i Materiały" IPiSS, 1990, z. 13 oraz L. Beskid, R. Milic-Czerniak, Z. Sufin, *Polacy a nowa rzeczywistość ekonomiczna*, IFiS PAN, Warszawa 1995.

Sposób postrzegania uwarstwienia naszego społeczeństwa współwystępuje z tendencją do umieszczania siebie w określonym miejscu struktury społecznej (por. rys. 2). Większość respondentów postrzegająca tę strukturę jako bardzo elitarną (typ A) umieszcza siebie w dolnych jej warstwach. Osoby, które odbierają to uwarstwienie jako piramidę - z szerszą lub węższą podstawą (typ B lub C) - umieszczają siebie najczęściej w pobliżu jej środka lub poniżej. Ci badani, dla których ma ona kształt bardziej "kulisty", z większością ludzi zajmujących miejsca środkowe (typ D), sytuują siebie w sposób bardziej równomierny w różnych warstwach, a połowa z nich umieszcza siebie w środku. Nieliczni ankietowani, którzy wybrali obraz odwróconej piramidy (typ E) widzą swoje miejsce przeważnie w jej dolnych warstwach. Przypuszczalnie są to przede wszystkim osoby z silnym poczuciem upośledzenia w stosunku do większości społeczeństwa⁸.

Zestawiając poglądy respondentów na temat obecnego kształtu polskiego społeczeństwa z opiniami i wyobrażeniami o przeszłej i przyszłej postaci rozwarstwienia społecznego (tab. 3) łatwo zauważyć, że Polska połowy lat osiemdziesiątych częściej niż obecna postrzegana jest jako społeczeństwo o mniejszych różnicach, z bardziej wyrównaną sytuacją ludzi, ze znacznie mniejszą liczbą znajdujących się na dole.

Tabela 3

w procentach

Jak wyglądała Polska w przeszłości, jakim jest społeczeństwem obecnie i jak będzie wyglądać w przyszłości?				
Typy społeczeństwa	Wskazania respondentów			
	40 lat temu (połowa lat pięćdziesiątych)	10 lat temu (połowa lat osiemdziesiątych)	obecnie	za 30 lat
Typ A	30	19	44	12
Typ B	17	22	25	12
Typ C	8	15	8	9
Typ D	10	20	8	19
Typ E	4	5	3	13
Nie potrafię wybrać	30	18	13	34

⁸ Wydaje się, że zaliczenie siebie przez część respondentów z tej grupy do wyższych warstw piramidy jest na ogół - jak wynika z analizy danych - skutkiem nieporozumienia czy zupełnie innego pojmowania sensu obrazu rozwarstwienia - są to bowiem w większości badani o najniższych deklarowanych dochodach i niskim wykształceniu, emeryci i renciści oraz gospodynie domowe.

Jako silnie zróżnicowane, choć nie tak bardzo jak obecnie, postrzegane jest również społeczeństwo polskie z połowy lat pięćdziesiątych. Należy wziąć pod uwagę to, że wielu badanych nie ma dostatecznej wiedzy ani wyobrażeń o tym okresie, co niewątpliwie miało wpływ na uzyskane wyniki.

Jeśli chodzi o przyszłość, to jedna trzecia respondentów oczekuje, że za trzydzieści lat nasze społeczeństwo będzie znacznie mniej zróżnicowane, z liczebną przewagą warstw średnich lub nawet wyższych i zdecydowanie mniej licznym "dole". Zarazem taki sam odsetek badanych, wybierając przyszłe obrazy struktury wybiera takie, jakie najczęściej odnoszono do obecnego jej stanu, uważając, że nie nastąpią zasadnicze zmiany.

Obraz przyszłego społeczeństwa o mniejszych różnicach społecznych odpowiada naszym pragnieniom. Wyraża się w tym zapewne podwójna tęsknota: z jednej strony za stanem większej równości (bez dotkliwej biedy i bezrobocia, ale także bez nadmiernego bogactwa), który już należy do przeszłości, z drugiej zaś - za należeniem do krajów bardziej zamożnych.

Tabela 4

w procentach

A jak Polska powinna wyglądać - który z rysunków wybrał(a)by Pan(i)?	
Typy społeczeństwa	Wskazania respondentów
Typ A	2
Typ B	7
Typ C	7
Typ D	37
Typ E	32
Nie potrafię wybrać	15

Warto odnotować, że cechy społeczno-demograficzne słabo różnicują poglądy badanych dotyczące obrazu naszego społeczeństwa. Zauważalne tendencje do nieco częstszego wyboru typu D i E wraz ze wzrostem poziomu wykształcenia i wśród badanych o wyższej pozycji społeczno-zawodowej wynikać mogą stąd, że wśród pozostałych respondentów było więcej osób, które nie potrafiły odpowiedzieć na to pytanie.

Konflikty między różnymi grupami społecznymi

Dla obrazu struktury społecznej, występującego w opiniach ankietowanych, bardzo istotne są przekonania o występowaniu konfliktów między różnymi grupami społecznymi. Uzyskane wyniki pozwalają zorientować się, jakie są poglądy badanych dotyczące niektórych z nich.

Tabela 5

w procentach

We wszystkich krajach występują różnice lub nawet konflikty między różnymi grupami społecznymi. Jak silne, Pana(i) zdaniem, są w Polsce konflikty między:	Wskazania respondentów				
	bardzo silne	silne	niezbyt silne	nie ma konfliktów	trudno powiedzieć
- rządzącymi a rządzonymi	25	42	21	3	9
- ludźmi na szczycie i na dole drabiny społecznej	24	38	21	6	11
- ludźmi biednymi a bogatymi	16	39	30	7	9
- kierownictwem zakładów a robotnikami	10	38	37	4	10
- klasą robotniczą a średnią	3	21	47	17	12

Najsilniejsze konflikty, zdaniem badanych, występują między rządzącymi a rządzonymi (w sumie dwie trzecie uważa je za silne lub bardzo silne) oraz między ludźmi na szczycie i na dole drabiny społecznej (blisko dwie trzecie). Ponad połowa badanych uważa za takie również konflikty między biednymi a bogatymi, a prawie połowa - między kierownictwem zakładów i robotnikami. Najmniej respondentów (jedna czwarta) postrzega występowanie silnych lub bardzo silnych konfliktów między robotnikami i - niejasno, być może, określoną dla wielu badanych - klasą średnią. Jest to więc obraz społeczeństwa o dość silnie skonfliktowanych warstwach czy

klasach. Konfliktowość wizji struktury społecznej w społeczeństwie polskim jest zjawiskiem odnotowywanym w badaniach socjologicznych od lat sześćdziesiątych i nasilającym się z biegiem czasu. W latach osiemdziesiątych do czynników szczególnie - w opinii społecznej - konfliktotwórczych można było zaliczyć władzę i dochody. Wówczas odsetki badanych uważających, że "różnice w dochodach" wywołują silne lub bardzo silne konflikty były bardzo wysokie⁹.

Porównanie obecnych wyników z danymi międzynarodowego sondażu ISSP z roku 1987 wskazuje, że nastąpił wzrost poczucia siły konfliktów między biednymi a bogatymi oraz między kierownictwem zakładów a robotnikami (około 10%), zmalało natomiast postrzeganie jako silnych lub bardzo silnych konfliktów między klasą robotniczą a średnią (o 10%). Nie ma, niestety, porównywalnych danych dotyczących dwóch pozostałych konfliktów, które najczęściej postrzegane są jako silne lub bardzo silne.

W roku 1992 siła konfliktów między klasą robotniczą a średnią oraz między kierownictwem zakładów i robotnikami postrzegana była podobnie jak obecnie¹⁰. Słabiej natomiast - siła konfliktów między biednymi a bogatymi (wówczas 48% badanych uważało je za silne i bardzo silne, obecnie - 54%). Biorąc za punkt wyjścia rok 1987 można więc stwierdzić, że mamy do czynienia ze stopniowym wzrostem odczuwania siły konfliktów między biednymi a bogatymi.

Spółeczeństwo polskie w porównaniu z innymi społeczeństwami odczuwało siłę tych trzech typów konfliktów międzygrupowych na średnim poziomie. W roku 1987 w niektórych krajach ich siłę odczuwano bardziej, w innych mniej - niezależnie od tego, czy były to kraje kapitalistyczne czy socjalistyczne. W wielu krajach zachodnich jednak konflikty między biednymi a bogatymi oraz kadrą kierowniczą (*management*) a robotnikami częściej odczuwane były jako silne i bardzo silne, a konflikty między robotnikami a klasą średnią - rzadziej.

⁹ Por. K. M. Słomczyński, K. Janicka, W. Wesolowski, *Badania struktury społecznej Łodzi: doświadczenia i perspektywy*, IFiS PAN, Warszawa 1994. Należy jednak pamiętać o różnicach w sformułowaniu pytania i struktury badanej zbiorowości.

¹⁰ Por. badania CBOS "Systemy partyjne i ugrupowania polityczne". W polskiej wersji sondażu ISSP klasę średnią określono jako pracowników umysłowych, dane nie są więc w pełni porównywalne z danymi z innych krajów.

Dane z roku 1992 wskazują, że w społeczeństwie polskim konflikty między bogatymi a biednymi postrzegano już jako silne i bardzo silne równie często lub nawet częściej niż w wielu społeczeństwach zachodnich. Natomiast uznawanie za silne konfliktów między klasą robotniczą a średnią stało się w Polsce równie częste jak w USA czy Wielkiej Brytanii (wzrost częstości w obu tych krajach, a spadek - w naszym). Nadal było podobne jak na Węgrzech, a częstsze niż w Czechach, Austrii, Niemczech, Bułgarii i Rosji.

Jak wynika z analizy danych, postrzeganie obecnie siły konfliktów między wymienionymi grupami w społeczeństwie polskim na ogół nie wiąże się z określonymi cechami społeczno-demograficznymi ankietowanych. Należy tylko odnotować silniejsze niż wśród innych badanych odczuwanie konfliktów między klasą robotniczą a średnią wśród robotników, pracowników rolnych i rolników oraz fizyczno-umysłowych pracowników usług, czemu towarzyszą różnice w odczuwaniu siły konfliktów między respondentami z wykształceniem podstawowym i zasadniczym zawodowym a tymi z wykształceniem średnim i wyższym. Podobnie jest z odczuwaniem konfliktu między kierownictwem zakładu a robotnikami. Ten ostatni częściej też za silny i bardzo silny uznają respondenci młodzi (do 34 lat).

Silniejsze odczuwanie istniejących konfliktów przez jedną stronę jest często spotykane, zwłaszcza gdy chodzi o tę, która może uważać, że znajduje się w gorszej sytuacji, mieć poczucie zagrożenia i upośledzenia, co wyraża się silniejszym poczuciem konfliktu.

★

★

★

Wśród Polaków przeważają niskie oceny własnej pozycji społecznej, podobnie jak w innych krajach, w których następuje transformacja ustrojowa. Jest to związane z rozwarstwianiem się społeczeństwa i poczuciem upośledzenia - rozdźwięku między aspiracjami a warunkami życia. W zamożnych społeczeństwach zachodnich, do których chcielibyśmy się zaliczać, przeważają oceny średnie i dobre.

Struktura naszego społeczeństwa jest najczęściej postrzegana jako obraz o największych różnicach społecznych - z niewielką elitą na górze i nielicznymi warstwami średnimi oraz liczną warstwą na dole, do której należy większość społeczeństwa, lub też jako obraz piramidy z szeroką podstawą i wąskim szczytem.

Obecna struktura społeczna rysuje się w naszej świadomości jako znacznie bardziej zróżnicowana niż w przeszłości i niż być powinna. Stosunkowo niewiele osób ma nadzieję na poprawę w odległej przyszłości, to znaczy na ukształtowanie się społeczeństwa licznej klasy średniej.

Jesteśmy we własnych oczach społeczeństwem o silnych konfliktach międzygrupowych - zwłaszcza między rządzącymi a rządzonymi, ludźmi na szczycie drabiny społecznej i na dole, biednymi a bogatymi, czy między kierownictwem zakładów a robotnikami. Jednak jeśli chodzi o niektóre z tych konfliktów (biedni - bogaci, kadra kierownicza - robotnicy, klasa robotnicza - klasa średnia), dane porównawcze z innych krajów pozwalają stwierdzić, że nie są one w Polsce odczuwane silniej niż gdzie indziej, ale odczuwanie siły konfliktów typu biedni - bogaci czy klasa robotnicza - klasa średnia należy już do wysokich.

A N E K S

PODZIAŁ NA REGIONY W BADANIACH CBOS

1. Region północny:

09 woj. elbląskie
10 woj. gdańskie
17 woj. koszalińskie
26 woj. olsztyńskie
39 woj. słupskie
41 woj. szczecińskie

2. Region zachodni:

11 woj. gorzowskie
12 woj. jeleniogórskie
20 woj. legnickie
45 woj. wałbrzyskie
47 woj. wrocławskie
49 woj. zielonogórskie

3. Region środkowozachodni:

05 woj. bydgoskie
13 woj. kaliskie
16 woj. konińskie
21 woj. leszczyńskie
29 woj. pilskie
32 woj. poznańskie
44 woj. toruńskie
46 woj. włocławskie

4. Region środkowy:

01 woj. warszawskie
07 woj. ciechanowskie
24 woj. łódzkie
30 woj. piotrkowskie
31 woj. płockie
34 woj. radomskie
37 woj. sieradzkie
38 woj. skierniewickie

5. Region wschodni:

02 woj. bielsko-podlaskie
03 woj. białostockie
06 woj. chełmskie
22 woj. lubelskie
23 woj. łomżyńskie
28 woj. ostrołęckie
36 woj. siedleckie
40 woj. suwalskie
48 woj. zamojskie

6. Region południowo-wschodni:

15 woj. kieleckie
18 woj. krakowskie
19 woj. krośnieńskie
25 woj. nowosądeckie
33 woj. przemyskie
35 woj. rzeszowskie
42 woj. tarnobrzeskie
43 woj. tarnowskie

7. Region południowo-zachodni:

04 woj. bielskie
08 woj. częstochowskie
14 woj. katowickie
27 woj. opolskie

Tabela 1. Niektóre grupy zajmują w naszym społeczeństwie wyższe, a inne grupy niższe pozycje. Gdzie umieścił(a)by się Pan(i) na przedstawionej niżej 10-stopniowej skali?

	Wysoka pozycja			Niska pozycja		Liczba osób
	1-2	3-4	5-6	7-8	9-10	
Ogółem	2	13	33	33	20	2102
Płeć						
Mężczyźni	1	14	36	32	17	981
Kobiety	2	11	31	34	22	1121
Wiek						
do 24 lat	3	19	32	37	9	254
25-34	1	14	39	34	12	358
35-44	2	15	36	33	14	493
45-54	2	12	36	30	20	353
55-64	1	12	29	31	26	316
65 lat i więcej	1	4	26	31	38	327
Miejsce zamieszkania						
Wieś	1	8	26	36	29	796
Miasto do 20 tys.	2	11	34	33	19	259
od 21 do 100 tys.	1	13	37	34	14	392
101-500 tys.	2	16	42	28	12	434
501 tys. i więcej mieszk.	2	23	37	28	10	220
Region						
Północny	1	12	38	30	19	245
Zachodni	2	10	41	29	18	213
Środkowozachodni	3	7	29	40	21	302
Środkowy	1	18	31	34	16	406
Wschodni	2	12	36	27	22	234
Południowo-wschodni	1	14	29	28	28	334
Południowo-zachodni	1	13	35	37	14	368
Wykształcenie						
Podstawowe	2	7	22	37	32	814
Zasadnicze zawodowe	1	12	34	38	16	510
Średnie	2	15	45	28	10	606
Wyższe	3	32	43	15	6	171
Grupa społ.-zaw. pracujący						
Kadra kier., inteligencja, przedsiębiorcy	3	25	44	19	9	209
Technicy, prac.umysłowi niższego szczebla	2	12	48	32	6	208
Pracownicy usług, fiz.-umysłowi	3	7	43	35	12	104
Robotnicy wykwalifikowani	0	16	35	38	11	286
Robotnicy niewykwalifik.	3	7	18	41	30	82
Rolnicy i pracownicy rolni	3	8	26	36	27	190
Bierni zawodowo						
Renciści i emeryci	1	10	28	29	33	567
Uczniowie i studenci	0	26	36	36	2	91
Bezrobotni	3	8	29	35	25	140
Gospodynie domowe i inni	1	9	33	40	17	195
Dochody brutto na jedną osobę						
Poniżej 1250 tys.zł	1	8	24	38	30	437
1250 tys. - 1999 tys.	1	8	32	33	26	396
2000 tys. - 2749 tys.	2	14	34	34	16	433
2750 tys. - 3249 tys.	2	14	32	36	16	183
3250 tys. i powyżej	2	18	41	28	11	576
Udział w prakt. religijnych						
Częściej niż co tydzień	4	3	21	27	45	90
Co tydzień i rzadziej	2	12	33	33	21	1035
Raz lub dwa w miesiącu	2	11	34	35	18	395
Kilka razy w roku	1	17	36	32	15	424
Wcale lub rzadziej niż raz na rok	2	18	38	28	14	153
W 1993 roku głosowali na:						
SLD	2	12	42	29	15	220
PSL	1	10	31	33	26	217
UD lub KLD	0	24	40	25	10	196
UP	3	21	35	33	9	82
BBWR	4	6	60	23	7	43
KPN	0	24	35	32	9	33
Prawica pozaparlamentarna	5	9	36	31	18	212
Inne	0	5	41	29	26	93
Nie głosował	1	12	29	36	22	901

Tabela 2. Do której z wymienionych niżej klas społecznych zaliczył(a)by Pan(i) siebie? (%)

	Wyższa	Średnia	Robotnicza	Chłopska	Niższa	Żadna	Liczba osób
Ogółem	2	29	40	17	8	5	2120
Płeć							
Meżczyźni	2	24	46	16	6	6	990
Kobiety	2	33	34	17	9	5	1129
Wiek							
do 24 lat	2	33	41	9	4	10	256
25-34	1	27	50	11	7	4	357
35-44	2	35	41	12	5	5	494
45-54	3	32	43	15	5	2	356
55-64	3	26	33	24	10	4	316
65 lat i więcej	0	19	29	30	14	8	340
Miejsce zamieszkania							
Wieś	0	15	30	40	11	5	801
Miasto do 20 tys.	1	33	53	5	6	2	265
od 21 do 100 tys.	2	38	42	1	10	7	394
101-500 tys.	2	39	46	3	3	6	436
501 tys. i więcej mieszk.	5	42	42	2	3	6	223
Region							
Północny	1	38	38	10	7	6	247
Zachodni	1	33	42	9	8	7	214
Środkowozachodni	1	27	44	15	9	5	306
Środkowy	4	30	37	18	6	5	416
Wschodni	0	27	20	35	11	7	235
Południowo-wschodni	1	28	37	22	6	5	332
Południowo-zachodni	2	23	53	8	8	5	368
Wykształcenie							
Podstawowe	0	12	38	31	13	6	830
Zasadnicze zawodowe	1	11	66	12	7	4	510
Średnie	1	56	30	5	3	5	609
Wyższe	17	69	3	1	2	9	170
Grupa społ.-zaw. pracujący							
Kadra kier., inteligencja, przedsiębiorcy	7	66	19	1	1	7	208
Technicy, prac. umysłowi niższego szczebla	1	59	31	2	3	4	207
Pracownicy usług, fiz.-umysłowi	3	22	58	1	7	9	104
Robotnicy wykwalifikowani	0	14	73	5	7	1	287
Robotnicy niewykwalifik.	0	6	74	5	11	3	83
Rolnicy i pracownicy rolni	0	9	5	78	7	1	192
Bierni zawodowo							
Renciści i emeryci	2	22	38	21	12	5	580
Uczniowie i studenci	3	57	11	8	3	17	92
Bezrobotni	0	19	62	6	6	7	141
Gospodynie domowe i inni	1	29	35	18	9	8	196
Dochody brutto na jedną osobę							
Poniżej 1250 tys.zł	0	15	46	24	13	3	437
1250 tys. - 1999 tys.	0	21	41	26	7	4	400
2000 tys. - 2749 tys.	1	29	40	14	8	8	440
2750 tys. - 3249 tys.	3	36	40	12	3	6	182
3250 tys. i powyżej	3	42	36	8	5	6	580
Udział w prakt. religijnych							
Częściej niż co tydzień	1	21	37	26	11	3	93
Co tydzień i rzadziej	1	30	39	18	8	6	1041
Raz lub dwa w miesiącu	1	23	45	20	7	4	398
Kilka razy w roku	2	34	39	13	7	5	428
Wcale lub rzadziej niż raz na rok	5	33	35	6	7	13	155
W 1993 roku głosowali na:							
SLD	4	42	36	8	6	5	220
PSL	0	16	25	42	10	7	219
UD lub KLD	3	58	26	3	2	8	198
UP	2	51	36	1	2	10	82
BBWR	3	46	42	3	2	4	43
KPN	0	39	35	15	6	5	33
Prawica pozaparlamentarna	3	38	38	10	6	4	214
Inne	1	20	47	25	2	5	94
Nie głosował	1	20	47	18	10	5	908

Tabela 3. Jakim społeczeństwem jest dziś Polska - który z rysunków na tej karcie jest temu najbliższy?
Proszę wskazać tylko jeden.

	A						B		C		D		E		Nie potrafię wybrać		Liczba osób
	A	B	C	D	E	Nie potrafię wybrać		Liczba osób		Nie potrafię wybrać		Liczba osób		Nie potrafię wybrać		Liczba osób	
Ogółem	44	25	8	8	3	13		2124		13		2124		13		2124	
Płeć																	
Mężczyźni	45	26	8	8	3	10		990		10		990		10		990	
Kobiety	44	23	8	7	2	15		1133		15		1133		15		1133	
Wiek																	
do 24 lat	40	26	13	10	3	7		257		7		257		7		257	
25-34	45	32	7	8	3	5		359		5		359		5		359	
35-44	51	24	8	8	1	7		496		7		496		7		496	
45-54	43	27	7	9	4	10		355		10		355		10		355	
55-64	47	20	8	4	1	19		316		19		316		19		316	
65 lat i więcej	36	19	5	5	4	31		341		31		341		31		341	
Miejsce zamieszkania																	
Wieś	42	23	7	6	3	18		805		18		805		18		805	
Miasto do 20 tys.	46	24	10	7	1	12		264		12		264		12		264	
od 21 do 100 tys.	47	24	8	7	2	12		394		12		394		12		394	
101-500 tys.	44	28	7	9	3	9		438		9		438		9		438	
501 tys. i więcej mieszk.	49	28	7	9	2	4		223		4		223		4		223	
Region																	
Północny	46	24	16	6	2	5		247		5		247		5		247	
Zachodni	45	30	11	6	4	4		212		4		212		4		212	
Środkowozachodni	55	21	2	4	0	17		306		17		306		17		306	
Środkowy	43	24	7	9	2	15		416		15		416		15		416	
Wschodni	39	24	7	12	4	13		235		13		235		13		235	
Południowo-wschodni	48	25	7	5	4	12		337		12		337		12		337	
Południowo-zachodni	37	25	7	9	4	18		369		18		369		18		369	
Wykształcenie																	
Podstawowe	40	20	9	5	3	23		831		23		831		23		831	
Zasadnicze zawodowe	46	25	9	7	4	9		511		9		511		9		511	
Średnie	49	30	6	10	2	4		608		4		608		4		608	
Wyższe	49	30	6	11	1	3		173		3		173		3		173	
Grupa społ.-zaw. pracujący																	
Kadra kier., inteligencja, przedsiębiorcy	53	26	6	9	4	2		209		2		209		2		209	
Technicy, prac.umysłowi niższego szczebla	48	33	4	12	0	3		208		3		208		3		208	
Pracownicy usług, fiz.-umysłowi	46	24	14	4	5	6		104		6		104		6		104	
Robotnicy wykwalifikowani	51	24	8	8	2	7		288		7		288		7		288	
Robotnicy niewykwalifik.	49	21	11	7	2	11		83		11		83		11		83	
Rolnicy i pracownicy rolni	41	25	9	10	2	13		190		13		190		13		190	
Bierni zawodowo																	
Renciści i emeryci	40	20	7	4	3	26		580		26		580		26		580	
Uczniowie i studenci	40	33	9	9	1	7		92		7		92		7		92	
Bezrobotni	45	31	7	3	4	11		142		11		142		11		142	
Gospodynie domowe i inni	39	25	7	12	4	14		196		14		196		14		196	
Dochody brutto na jedną osobę																	
Poniżej 1250 tys.zł	46	23	7	7	4	14		438		14		438		14		438	
1250 tys. - 1999 tys.	39	27	8	7	2	16		400		16		400		16		400	
2000 tys. - 2749 tys.	48	21	6	7	2	15		439		15		439		15		439	
2750 tys. - 3249 tys.	54	18	7	6	3	13		182		13		182		13		182	
3250 tys. i powyżej	42	30	10	9	2	8		580		8		580		8		580	
Udział w prakt. religijnych																	
Częściej niż co tydzień	36	22	8	3	0	31		94		31		94		31		94	
Co tydzień i rzadziej	44	23	9	8	4	12		1046		12		1046		12		1046	
Raz lub dwa w miesiącu	42	26	7	10	2	14		398		14		398		14		398	
Kilka razy w roku	49	27	6	7	3	8		426		8		426		8		426	
Wcale lub rzadziej niż raz na rok	48	30	6	2	2	12		155		12		155		12		155	
W 1993 roku głosowali na:																	
SLD	54	24	7	4	3	7		219		7		219		7		219	
PSL	48	22	6	7	3	13		219		13		219		13		219	
UD lub KLD	43	30	10	12	2	3		198		3		198		3		198	
UP	46	27	10	9	1	7		82		7		82		7		82	
BBWR	24	37	10	15	2	12		44		12		44		12		44	
KPN	54	30	6	4	2	4		33		4		33		4		33	
Prawica pozaparlamentarna	48	25	7	9	2	8		215		8		215		8		215	
Inne	46	23	7	10	5	9		95		9		95		9		95	
Nie głosował	42	25	7	7	3	16		910		16		910		16		910	

Tabela 4. Jak Polska powinna wyglądać - który z rysunków wybrał(a)by Pan(i)?

(%)

	A	B	C	D	E	Nie potrafię wybrać	Liczba osób
Ogółem	2	7	7	37	32	15	2124
Płeć							
Mężczyźni	3	6	7	42	30	12	991
Kobiety	1	8	6	33	34	18	1133
Wiek							
do 24 lat	2	10	6	40	35	8	257
25-34	2	6	7	42	34	8	359
35-44	2	7	7	38	38	8	496
45-54	2	7	8	36	35	11	356
55-64	1	5	6	43	23	22	316
65 lat i więcej	2	6	7	25	23	37	341
Miejsce zamieszkania							
Wieś	3	6	5	39	27	21	805
Miasto do 20 tys.	1	7	7	38	33	13	264
od 21 do 100 tys.	1	6	8	37	36	13	394
101-500 tys.	3	9	8	36	33	11	438
501 tys. i więcej mieszk.	1	6	9	34	42	8	223
Region							
Północny	1	6	6	42	34	10	247
Zachodni	2	19	7	37	27	8	212
Środkowo-zachodni	0	6	6	40	29	20	306
Środkowy	4	5	5	33	38	15	416
Wschodni	3	4	6	41	29	17	236
Południowo-wschodni	2	7	6	35	35	15	337
Południowo-zachodni	1	6	11	36	28	18	369
Wykształcenie							
Podstawowe	2	8	7	30	27	27	831
Zasadnicze zawodowe	3	8	7	39	33	10	511
Średnie	2	5	5	44	37	7	608
Wyższe	0	5	9	44	38	3	173
Grupa społ.-zaw. pracujący							
Kadra kier., inteligencja, przedsiębiorcy	0	5	9	47	37	2	209
Technicy, prac. umysłowi niższego szczebla	1	6	7	42	37	6	208
Pracownicy usług, fiz.-umysłowi	1	6	2	36	47	8	104
Robotnicy wykwalifikowani	3	9	7	38	35	8	288
Robotnicy niewykwalifik.	3	11	8	33	30	14	83
Rolnicy i pracownicy rolni	5	4	6	37	30	17	191
Bierni zawodowo							
Renciści i emeryci	1	6	7	32	24	29	580
Uczniowie i studenci	2	15	8	37	32	6	92
Bezrobotni	3	7	4	39	33	13	142
Gospodynie domowe i inni	1	5	8	35	34	17	196
Dochody brutto na jedną osobę							
Poniżej 1250 tys.zł	2	7	7	34	33	16	438
1250 tys. - 1999 tys.	3	9	4	35	30	20	401
2000 tys. - 2749 tys.	2	6	8	37	29	18	439
2750 tys. - 3249 tys.	1	6	9	38	30	16	182
3250 tys. i powyżej	1	6	7	41	36	9	580
Udział w prakt. religijnych							
Częściej niż co tydzień	2	2	3	28	31	35	94
Co tydzień i rzadziej	2	6	7	40	30	14	1046
Raz lub dwa w miesiącu	2	8	8	34	33	14	398
Kilka razy w roku	2	7	6	35	38	13	427
Wcale lub rzadziej niż raz na rok	1	9	6	41	26	16	155
W 1993 roku głosowali na:							
SLD	1	6	9	46	27	10	219
PSL	3	6	4	42	30	15	219
UD lub KLD	2	5	9	42	39	3	198
UP	4	9	6	35	41	6	82
BBWR	2	3	9	40	34	12	44
KPN	0	3	9	53	32	4	33
Prawica pozaparlamentarna	1	4	7	50	29	9	215
Inne	0	14	6	37	30	13	95
Nie głosował	2	8	6	31	33	19	910